

УДК 349.42

Кареба Марина Іванівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління виробництвом
та інноваційною діяльністю підприємств
Миколаївського національного аграрного університету

Мхітарян Еліза

студентка
Миколаївського національного аграрного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: РЕАЛІЇ УКРАЇНИ ТА ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті дається оцінка сучасного соціально-економічної, екологічної та демографічної ситуації на селі. Розглянуто досвід розвитку проблемних сільських територій в розвинених країнах, заснований на інноваційній стратегії розвитку. Запропоновано основні принципи управління інноваційним розвитком сільськогосподарської території, які сприятимуть зростанню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: ефективний розвиток, конкурентоспроможна продукція, депресивна територія, соціально-економічний потенціал, демографічна ситуація, інноваційний характер.

Постановка проблеми. Сільські території є найважливішою соціально-економічною та екологічною підсистемою суспільства. Вони мають специфічні особливості, власні цілі, завдання, принципи, критерії та показники розвитку. Тут зосереджені значні людські, природні та виробничі ресурси, галузі, ефективний розвиток яких впливає на стан економіки і рівень життя населення держави.

У нашій країні під сільською територією (сільською місцевістю) приймається територія поза межами міських поселень, сільські поселення і господарюючі суб'єкти, розташовані в географічних кордонах органів місцевого самоврядування, тобто сільських адміністрацій. На кожній сільській території як первинної одиниці адміністративної структури країни, як правило, розташовано кілька населених пунктів, здійснюють свою діяльність різні господарюючі суб'єкти – одна або більше сільськогосподарська організація, кілька фермерських господарств, сотні особистих підсобних господарств, інші організації та приватні особи, які надають різного роду послуги сільгосптоваровиробникам або зайняті альтернативними по відношенню до сільського господарства видами діяльності, розміщені і функціонують об'єкти соціальної інфраструктури – школи і дитячі сади, пошта та зв'язок, дорожня мережа, електро-, газо- і

водопостачання, будинки культури, клуби та бібліотеки, лікарні та медпункти, магазини, їдальні, інші комунальні служби.

В межах конкретних сільських територій здійснюється життєдіяльність проживає тут населення і формується певний уклад життя. Саме тому сільська територія виступає в ролі основного і найбільш важливого об'єкта розвитку сільського господарства і агросфери в цілому. Сільське населення є хранителем традиційної культури і моральності народів нашої країни.

Сучасна соціально-економічна, екологічна та демографічна ситуація на селі характеризується комплексом проблем, що накопичилися і перешкоджають його переходу до динамічного сталого розвитку. У структурі сільської економіки переважає сільськогосподарська зайнятість, а це стримує розвиток в галузі інноваційних технологій, провідних до вивільнення працівників з сільського господарства і посилення напруженості на сільському ринку праці.

Через недостатні обсяги нового будівництва та курсу на концентрацію мережі соціальних об'єктів для селян знижується територіальна доступність освітніх, медичних, культурних, торговельних, побутових та інших соціальних послуг. У зв'язку з цим для досягнення динамічного і сталого розвитку села необхідний програмно-цільовий підхід, який дозволить інтегрувати і посилити державну координацію заходів, що вживаються, доповнити їх і підвищити ефективність використання направляються на сільський розвиток ресурсів, забезпечить комплексність і послідовність позитивних перетворень з урахуванням пріоритетного вирішення ключових завдань.

При цьому в залежності від агрокліматичного і соціально-економічного потенціалу сільських територій функцію розвитку аграрної економіки держава і органи місцевого самоврядування можуть здійснювати різними шляхами. Безперечно, що на проблемних, депресивних територіях, з відносно менш сприятливими агрокліматичними умовами для виробництва конкурентоспроможної продукції, а також в периферійних сільських районах, віддалених від центрів регіонального та державного розвитку і не мають сучасної ринкової, соціальної та виробничої інфраструктури, програми розвитку сільського господарства будуть істотно відрізнятися за змістом і формам їх реалізації від тих територій, які за цими характеристиками володіють порівняльними перевагами. Саме на цих територіях склалася критична соціально-економічна обстановка і вкрай неблагополучна демографічна ситуація. Незважаючи на певне економічне зростання і соціальну стабілізацію в країні, на цих територіях тривав розвал фінансово-виробничої системи переважної більшості корпоративних агропідприємств, скорочувалася валове і товарне виробництво, що почалося з 1990-х рр. Тут демографічні процеси увійшли в найнебезпечнішу фазу розвитку, коли низька народжуваність супроводжується

не тільки високою смертністю, але і безперервної сільській міграцією (з села в місто). Все це створило загрозливо високий розрив в рівнях соціально-

економічного розвитку між проблемними, депресивними сільськими та урбанізованими, промисловими територіями.

В кінці XX – початку XXI століття основними виробниками традиційних для проблемних територій сільгосппродуктів (молока, яловичини, баранини, вовни, картоплі, овочів, плодів, ягід і меду) стали малі і сімейні сільські господарства. На частку особистого підсобного господарства, колективного садівництва і городництва припадає 70-85% валової продукції сільського господарства цих територій. Переважання серед сільськогосподарських виробників малих сімейних сільських господарств споживчого типу робило вкрай неефективними традиційні стратегії соціально-економічного розвитку цих територій.

На відміну від України в останній чверті XX століття в рамках єдиної аграрної політики країн Європейського союзу переважаючими стали регіональні концепції соціально-економічного розвитку, що забезпечують розробку і реалізацію механізмів вирішення проблем регіонального розвитку на основі комплексного, інтегрального дослідження сільських територій з урахуванням історичних, демографічних, національних, релігійних, екологічних, політико-правових та природно-ресурсних особливостей, а також з визначенням їх особливого місця і специфічної ролі в національному та міжнародному поділі праці.

Раніше аграрна політика ЄС, головним чином, була спрямована на інвестиційну підтримку сільського господарства. Вона включала фінансування від виробництва і збуту продовольства до подальшого поліпшення структури сільського господарства та підвищення його конкурентоспроможності. Поступово увагу стало приділятися ще й трудовому капіталу (передчасний вихід на пенсію, професійне навчання). У 1970-ті рр., в зв'язку з ситуацією, що склалася в ЄС, з'являються нові завдання: зупинити міграцію з сільських територій і зберегти навколишнє середовище і ландшафт. А в середині 90-х рр. ЄС передбачає зміну структури сільського господарства і розвиток сільських територій [3].

Головна економічна проблема, з якою зіткнулися країни Західної Європи на проблемних сільських територіях і яка змусила їх перейти від традиційної стратегії розвитку цих територій до інноваційної, полягала в тому, що класичні методи підтримки і стимулювання сільських товаровиробників в формі різного роду компенсаційно-фінансових платежів тут виявлялися малоефективними. Більш того, досить часто ці заходи давали протилежний очікуваному ефект, так як сприяли закріпленню маргінальності цих територій, консервували їх депресивний стан [2].

Політика підтримки доходів сільських товаровиробників тільки через цінові механізми не давала відчутного ефекту тому, що частка успішних фермерів, які отримують сільськогосподарський дохід вище середньої норми прибутку в формі премії за підприємницькі здібності, тут незначна, а саме вони здатні отримувати максимальний дохід від реалізації сільськогосподарської продукції. Крім того, на депресивних сільських територіях в силу їх периферійного положення диспаритет цін між

сільськогосподарською продукцією і товарами інших несільськогосподарських секторів економіки завжди вищий.

Аналіз всього арсеналу заходів, складових аграрну політику на проблемних сільських територіях Західної Європи, дає підставу стверджувати, що ця політика в основі своїй не орієнтована на аграрне виробництво як провідна ланка соціально-економічного розвитку. За змістом і сукупності реалізованих заходів це не традиційна, а інноваційна стратегія розвитку проблемних сільських територій, як самодостатніх соціально-економічних комплексів, роль яких для нації і держави значно ширше і важливіше, ніж товарне виробництво сільськогосподарської продукції.

В кінці XX століття в країнах ЄС роль сільських депресивних територій та їх місце в поділі праці стали визначатися не економічними, виробничими та агрокліматичними факторами, а тими культурно-історичними, естетичними та екологічними умовами, які сформувалися тут як наслідок відставання цих територій від динамічно й інтенсивно що розвиваються промислових і сільськогосподарських регіонів. Йдеться, в першу чергу, про те, що на цих територіях, як правило, виявилася більш сприятливою екологічна обстановка, що надзвичайно важливо для здоров'я, відпочинку і лікування проживають тут людей. Екологія периферійних сільських районів стала найістотнішим їх соціальною перевагою в порівнянні з урбанізованими територіями в економічно розвинених країнах Заходу.

Виявилося, що тут в результаті господарської діяльності менший збиток нанесений флорі і фауні, природним ландшафтам, пам'ятників історії, архітектури, археології. Жителі цих територій більш дбайливо і чуйно, ніж населення міст і аграрно-промислових районів, відносяться до традиційних національних цінностей, краще зберігають культурні традиції і звичаї, в тому числі мовні, складові живу історію народів і націй. Тут змогли зберегтися ареали дикої природи, осередки народних промислів і ремесел. У сукупності всі ці фактори – екологічні, культурно-історичні, естетичні – стали порівняльними соціальними перевагами проблемних сільських територій.

За рахунок цих факторів перш депресивні сільські території в кінці XX століття стали інформативно, естетично і соціально значущими об'єктами для учених, творчих працівників і, що особливо важливо, для середнього класу західноєвропейських країн, якого привернуло сюди нове розуміння якості життя як активного здорового способу життя в умовах безпосереднього контакту людини з природною природним середовищем.

У 1970-1980-х рр. сюди починають надходити приватні і державні вкладення на розвиток виробничої і соціальної інфраструктури, на відродження та реконструкцію історичних, архітектурних, культурних та природних пам'яток.

При розробці планів розвитку аграрної політики – 2000, були намічені заходи, покликані пожвавити економіку сільських районів: диверсифікація діяльності, інновації в сільськогосподарському виробництві, підвищення якості про76

дукції. Ставилися завдання зробити сільське господарство більш конкурентоздатним, а також вирівняти рівень життя в місті і на селі. Ще більший акцент на розвитку сільських територій був зроблений при реформуванні аграрної політики ЄС в 2003 році. Увага стало приділятися не зростанню виробництва продовольства, а поліпшення якості продуктів харчування, захисту тварин та охорони навколишнього середовища.

На 2007-2013 рр. прийнята нова стратегія розвитку сільських територій, яка ставить такі цілі:

- поліпшення конкурентоспроможності сільського та лісового господарства;
- сприяння управлінню територією і покращення навколишнього середовища;
- поліпшення якості життя та сприяння диверсифікації економічної діяльності.

Джерелами соціально-економічного відродження депресивних сільських територій в країнах ЄС стали не тільки соціально орієнтовані державні бюджети, а й активна фінансова та організаційно-господарська діяльність органів місцевого самоврядування, підприємств муніципальної економіки. У економічне оздоровлення проблемних територій включився середній і малий сімейний бізнес. З ініціативи муніципальних органів тут стала діяти система економічних заходів, що передбачає підтримку беззбиткового виробництва продуктів харчування з місцевої сільськогосподарської сировини малим і середнім бізнесом, в тому числі в сфері послуг, туризму, харчової та легкої промисловості.

У ці роки відзначається зростання чисельності населення на периферійних сільських територіях. Це виявилось можливим тому, що розвиток сучасних транспортних і комунікаційних мереж зробило периферійні території «приміськими», а зростаючий з боку середнього класу попит на «екологію», на доступний туризм і недорогий сімейний відпочинок зробив проблемні сільські території привабливими не тільки для широких верств населення, але і для великого, середнього і малого бізнесу.

В основі ефективної аграрної політики на проблемних сільських територіях повинно лежати нове, постіндустріальне розуміння науково-технічного прогресу та економічної діяльності. Сучасні транспортні, комунікаційні та інноваційні технології дозволяють вирівнювати сільськогосподарські доходи, одержувані від класичних факторів виробництва: праці, земельної ренти і прибутку на капітал. Переконливим прикладом в цьому відношенні служать скандинавські країни – Швеція і Фінляндія. Досвід цих країн показує, що на депресивних сільських територіях дохід, отриманий від інновацій, може бути джерелом покриття витрат виробництва, пов'язаних з менш сприятливими агрокліматичними і соціально-економічними умовами. Інноваційна стратегія, заснована на інвестиціях в дослідження, проектування, планування та освоєння інноваційних продуктів, може вивести ці території на траєкторію сталого сільського розвитку. В іншому випадку проблемні сільські території завжди перетворюються в «чорну діру», в якій безслідно

зникають державні і приватні вкладення капіталу і в якій панує низькопродуктивна праця і низькокваліфікований працівник.

Інноваційний характер стратегії розвитку проблемних сільських територій Швеції і Фінляндії проявився ще і в тому, що з урахуванням специфіки цих територій головним, пріоритетним напрямком аграрної та соціальної політики було визнано сприяння самозайнятості сільського населення, розвитку малого і середнього сімейного агробізнесу. Всебічну підтримку отримала сільська кооперація та інтеграція малого і середнього сімейного бізнесу з великими національними корпораціями, які працюють в сфері послуг і високих технологій.

Така стратегія дозволила в 1990-х роках здійснити радикальні зрушення в економіці і соціальному розвитку депресивних сільських районів. Перш економічно відсталі сільськогосподарські території стали постачальниками технічно чистої і тому конкурентоспроможною на внутрішньому і світовому ринках продукції. Державні програми були багаторазово посилені автоматичних органів місцевого самоврядування сільських територій. Саме вони виявилися не тільки ініціаторами, але і головними суб'єктами розвитку виробничої та соціальної інфраструктури: дорожнього будівництва, водо-, газо-, енергопостачання, створення мережі закладів охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, страхування тощо. На проблемних сільських територіях не держава, а органи місцевого самоврядування здійснювали координацію державних програм, приватних проектів, заходів громадської та громадянської ініціативи.

В Україні інноваційні програми розвитку проблемних сільських територій поки справа майбутнього. Подібні програми успішно реалізовувалися тільки на тих територіях, де ефективно діяли органи місцевого самоврядування. Необхідність організації інноваційної діяльності в даних межах обумовлена тим, що за роки соціально- економічних реформ система розвитку сільсько-господарських територій виявилася практично зруйнованою.

Як показує практика, домогтися сталого розвитку територій можна двома шляхами:

- 1) на основі зовнішньої підтримки, що базується на перерозподілі державних джерел;
- 2) на основі мобілізації та активізації регіонального інноваційного потенціалу територій.

Специфіка організації управління інноваційним розвитком на рівні місцевого управління утворень зумовлена такими особливостями, властивими інноваціям, як тривалість, комплексний характер, невизначеність і високий рівень ризику, що визначає необхідність сталого розвитку всієї території в стратегічній перспективі.

Все більше уваги приділяється можливостям регіонів до залучення приватних інвестицій у вигляді фінансових та інших ресурсів за умови інноваційної сприйнятливості суб'єкта ринку з урахуванням його інтересів, потреб і виражається в активному сприйнятті нововведень і безпосередньому їх використанні.

Слабка інноваційна сприйнятливість пов'язана, в першу чергу, з високою капіталоємністю основних фондів, унікальністю окремих агрегатів підприємства, що функціонують в галузях, які не мають можливості проводити власні дослідження. Інноваційний потенціал розглядається як здатість різних галузей народного господарства і підприємств виробляти наукоємну продукцію, що відповідає вимогам світового ринку.

В даний час, в системі сталого розвитку сільськогосподарських територій інноваційна діяльність орієнтована по ряду напрямків і представляє сукупність господарюючих суб'єктів, що взаємодіють в процесі виробництва, розподілу, використання нового знання.

Основні принципи управління інноваційним розвитком сільськогосподарської території:

1. Принцип пріоритетності довгострокових цілей – довгостроковий характер і високий ступінь невизначеності можливих результатів впровадження інновацій викликають необхідність бачення довгострокової перспективи розвитку території на основі активізації та розвитку наявного інноваційного потенціалу, для чого необхідна розробка стратегії розвитку території.

2. Принцип державної участі – держава встановлює правила функціонування і взаємодії учасників інноваційного процесу через формування правового поля, стимулюючи впровадження нових технологій.

3. Принцип адаптації проявляється в пристосуванні системи управління інноваційним розвитком до сформованим умовам функціонування і потребам суспільства.

4. Принцип міжгалузевої взаємодії – найбільш стійкий розвиток території проявляється при об'єднанні фірм різних галузей, взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності один одного.

5. Принцип ефективності – впровадження інновацій на рівні адміністративно-територіальних систем, має бути направлено на отримання економічного, соціального, екологічного ефекту.

Висновок. Шукати резерви розвитку в рамках окремо взятої галузі безперспективно. Мова йде вести про певний комплекс господарюючих суб'єктів, які вирішують загальну задачу. Саме тому на державному рівні подальші прогресивні перетворення в аграрній сфері все частіше пов'язують не з розвитком самої галузі, а з формуванням механізмів комплексного підходу до сільського розвитку, стимулювання в сільській місцевості зайнятості населення несільськогосподарськими видами діяльності.

Література:

1. Гафурова О. В. Розвиток сільських територій за законодавством Європейського Союзу / О. В. Гафурова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 40 (1). – С. 118-121.
2. Малік М. Й. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади / М. Й. Малік, Л. В. Забуранна // Економіка АПК. – 2017. – № 7. – С. 5-14.

3. Онегіна В. М. Державно-приватне партнерство та розвиток сільських територій в Україні / В. М. Онегіна, Л. А. Батюк // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2017. – № 2. – С. 64-71.
4. Рябоконь В. П. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій / В. П. Рябоконь, Л. А. Рарок // Економіка АПК. – 2016. – № 4. – С. 56-65.
5. Середа О. В. Сталий розвиток сільських територій в контексті реалізації політики енергозбереження / О. В. Середа, Л. А. Федорусь // Економічний форум. – 2017. – № 2. – С. 175-182.
6. Талавирич М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості / М. П. Талавирич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. – 2016. – Вип. 1 (2). – С. 146-150.

Карєба Марина Івановна

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра управління виробництвом
і інноваційної діяльністю підприємств,
Николаєвського національного аграрного університету

Мхитарян Еліза

студентка

Николаєвського національного аграрного університету

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ
ТЕРРИТОРИЙ: РЕАЛИИ УКРАИНЫ И ОПЫТ СТРАН
ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА**

Аннотація

В статті дається оцінка сучасної соціально-економічної, екологічної і демографічної ситуації на селі. Розглянуто досвід розвитку проблемних сільських територій в розвинених країнах, оснований на інноваційній стратегії розвитку. Представлено основні принципи управління інноваційним розвитком сільськогосподарської території, які будуть сприяти зростанню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Ключевые слова: ефективне розвиток, конкурентоспроможна продукція, депресивна територія, соціально-економічний потенціал, демографічна ситуація, інноваційний характер.⁷⁸

Mkhitaryan Eliza

Student

Mykolaiv National Agrarian University

Carreba Marina Ivanovna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Department of Production Management and Innovative Activity of Enterprises,

Mykolaiv National Agrarian University

PROMOTING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TERRITORIES: REALITIES OF UKRAINE AND EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

Summary

In article the assessment of a modern social and economic, ecological and demographic situation on village is given. Experience of progress of problem rural territories in the industrialized countries, based on innovative strategy of progress is considered.

Main principles of management are offered by innovative progress of agricultural territory which will assist growth of volumes of manufacture of agricultural production.

Key words: effective progress, competitive production, depressive territory, social and economic potential, demographic situation, innovative character.79